

УДК 81'373.7:811.161.2:811.112.2:811.111

**ВНУТРІШНЄ ЧЕРЕЗ ЗОВНІШНЄ: СОМАТИЧНА МОТИВАЦІЯ
ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗВОРОТІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ
ВОЛЬОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛЮДИНИ
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)**

Сошко О. Г.

Академія муніципального управління, м. Київ

Стаття присвячена дослідженню соматичної мотивації внутрішньої форми фразеологічних одиниць на позначення вольових характеристик в українській, німецькій та англійській мовах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, внутрішня форма, метонімія, метафора, структурно-семантичний аналіз.

Постановка проблеми. Структурно-семантичний опис фразеологічних одиниць (далі – ФО), уточнення ролі компонентів їх внутрішньої структури у створенні образного значення дозволяє глибше зрозуміти сутність фразеологічної номінації. У багатьох роботах по фразеології визнається важливість ролі внутрішньої форми у семантичній структурі ФО [2–8 та ін.]. Із внутрішньою формою пов'язують фразеологізацію значення вільного словосполучення, тобто набуття ним нового значення, абстрагованого від семантики мовних елементів у його складі. Розглядаючи внутрішню форму як смисловий зміст, покладений в основу фразеологічного значення та об'єктивований у відношенні до нього у матеріальній формі ФО, А. Мелерович визначає мотивованість фразеологічного значення як спосіб вираження внутрішньої форми ФО [4, с. 16]. В. Жуков теж визначає внутрішню форму фразеологізму через внутрішній образ, який створюється у семантичній структурі ФО внаслідок взаємодії вільного словосполучення та переосмисленого на його основі фразеологізму. Загальне значення такої фраземи не виводиться безпосередньо із значень деактуалізованих компонентів, а мотивується внутрішнім образом, або внутрішньою формою. Внутрішня форма бере участь у формуванні фразеологічного значення, яке виникає через метафоричне і метонімічне переосмислення того словосполучення, яке формує внутрішній образ фразеологізма, його внутрішню форму [1, с. 12].

Метою статті є розгляд механізмів творення та структурно-семантичні особливості фразем, які характеризують вольові властивості людини та мають соматичні компоненти у своєму складі, а також виявлення спільних та відмінних рис цих ФО в українській, німецькій та англійській мовах.

Актуальність даного дослідження визначається відсутністю загальнотеоретичних робіт, присвячених вивченню закономірностей будови та функціонування внутрішньої форми ФО на позначення вольових характеристик людини з точки зору структурно-семантичного, лінгвокультурного і когнітивно-лінгвістичного аналізу.

Образність семантики фразеологізмів досліджуваної групи створюється переважно завдяки метонімічному переосмисленню. Об'єднуючими компонентами соматичних фразем можуть виступати такі лексеми-назви частин тіла, як **голова** або **обличчя**. Така вольова характеристика, як самостійність у прийнятті рішень, відповідальність за свої вчинки передбачає наявність у людини своєї, власної голови: укр. *своя голова на плечах (на в'язах)* [СФУМ, с. 158], нім. розм. *seinen eigenen Kopf haben* [НУФС: 1, с. 398] (досл. 'мати свою власну голову'). Так само людина, яка дотримується власних поглядів, переконань, *живе своїм розумом (умом)* [СФУМ, с. 236], і навпаки: *жити чужим розумом* [СФУМ, с. 236] означає дотримуватися не власних, а чийось поглядів та переконань. Вперта, твердолоба людина характеризується сполученням метонімії і метафори: нім. розм. *einen harten (dicken, hartholzenen) Schädel haben* [НУФС: 2, с. 155] (досл. 'мати власний твердий (товстий, твердої деревини) череп').

Біблеїзм англ. *a single eye* [БАРФС, с. 255] (досл. 'єдине око') позначає цілеспрямованість, чесність, прямолінійність (звідси походить і прикметник *single-eyed*). Цей вираз зустрічається у двох місцях Нового Заповіту, де визначається, що око є світильником для тіла: англ. «*The light of the body is the eye: if therefore thine eye be single, thy whole body shall be full of light*» [Matthew 6: 22]. «*The light of the body is the eye: therefore when thine eye is single, thy whole body also is full of light; but when thine eye is evil, thy body also is full of darkness*» [Luke 11: 34; King James Bible]; укр. «*Око то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, то й усе тіло твоє буде світле*» [від Матвія 6: 22]. «*Око твоє то світильник для тіла; тому, як око твоє буде дуже, то й усе тіло твоє буде світле. А коли б твоє око нездатне було, то й усе тіло твоє буде темнее*» [від Луки 11: 34]. У фраземі англ *not to bat an eye (eyelid) / without batting an eye (eyelid)* «1) не втрачати самовладання; без найменшого хвилювання; 2) не закриваючи очей» [БАРФС, с. 67] (досл. 'не моргнувши оком') характеристика вольових якостей передається відсутністю видимої фізичної реакції на подразник.

У характеристиці вольових якостей особи особливе місце займає метонімізація такого складника опорно-рухової системи, як **кістка**. Основна функція кістки – опорно-механічна, також вона є складовою частиною скелету, який забезпечує опору живого організму. Відповідно, з опорно-руховим апаратом пов'язують і такі вольові якості, як твердість, непохитність, цілеспрямованість. Німецький народ, який відзначається високою організованістю та дисципліною, визначає локацію цих якостей саме у кістках: *Disziplin in den Knochen haben* 'бути дисциплінованим, організованим' [НУФС: 1, с. 150] (досл. 'мати дисципліну в кістці'). Людина із складним, непоступливим характером позначається фразею нім. розм. *ein starker Knorpel* [НУФС: 1, с. 392] (досл. 'сильний хрящ'). Якість кісток може характеризувати ледачу особу: нім. розм. фам. *ein fauler (elender) Knochen* 'ледар, лежебока' [НУФС: 1, с. 390] (досл. 'гнила / лінива (жалюгідна) кістка'). Для характеристики вольових ознак важливою може бути не лише твердість кістки, а і глибина локалізації в тілі: англ. розм. *lazy bones* 'ледар, лежебока, нероба' [БАРФС, с. 441].

У мовній картині світу носіїв досліджуваних мов **спина**, **хребет**, як головна опорна структура тіла та його відділи образно переосмислюються як певний вольо-

вий стрижень людини. Німецька фразеологія пов'язує такі вольові якості, як незламність, непохитність із твердою, нерухомою потилицею: нім. *einen starren (unbeugsamen) Nacken haben* 'бути непохитним, незламним' [НУФС: 2, с. 67] (досл. 'мати застиглу / нерухоми (непохитну) потилицю'), *den Nacken steifhalten* 'не схилити голови; не поступатися, бути непохитним' [НУФС: 2, с. 67] (досл. 'потилицю тримати твердо'), *j-d hat ein steifes Genick* 'хто-н. упертий, непоступливий' [НУФС: 1, с. 256] (досл. 'хтось має тверду потилицю'). Фразема англ. *stiff necked people* [M-W] (пор.: рос. *жестокосный народ* [НУФС: 1, с. 256] має біблійне походження та означає 'непоступливі, непокірливі, свавільні люди'). В основі цих визначень лежить образ тарини, яка не погоджується зігнути шию та не дає надягнути на себе упряж. Визначення *stiff necked* вживається переважно щодо народу Ізраїлю, який вперто протистояв волі Бога, відкидаючи його керівництво: укр. «*І промовив Господь до Мойсея: Я бачив народ той, і ось народ твердошиий він!*» [Вихід 32:9]; англ. «*And the LORD said unto Moses, I have seen this people, and, behold, it is a stiffnecked people*» [Exodus 32:9; King James Bible].

Також твердість характеру залежить від хребта: нім. розм. *Rückgrat haben (zeigen)* 'мати твердий характер, твердо додержувати своїх принципів' [НУФС: 2, с. 143] (досл. 'мати (показувати) хребет'), *kein Rückgrat haben* 'бути безхарактерним' [НУФС: 2, с. 143] (досл. 'не мати хребта') (пор. укр. *бути безхребетним*). Відношення до роботи, працелюбність або ледачість може виражатися станом або положенням спини. В українській фразеології зігнута спина символізує виконання тяжкої роботи: *гнути горба (горб)* 'працювати тяжко, з великим напруженням' [СФУМ, с. 151], *гнути (згинати) / зігнути спину (шию, карк, хребет) / згинати хребта* «1) тяжко працювати; 2) (перед ким-чим) виявляти покірність, запобігати, підлещуватися» [СФУМ, с. 151]. Німецька фразема передає негативне ставлення до праці наявністю 'лінивого пустуна у спині': розм. заст. *einen faulen Schelm im Rücken haben* [НУФС: 2, с. 160]. Терплячість, вміння все витримувати в англійській фразеології передається через розмір спини або плечей: *have a broad back / one's back is broad* 'терпляче зносити, витримувати все' [БАРФС, с. 58] (досл. 'мати широку спину / чиясь спина широка') (пор.: укр. прислів. *Город горбату бабу любить*), *have broad shoulders* 'вміти брати на себе неприємні обов'язки; вміти приймати критику або докір' [NAID, с. 166] (досл. 'мати широкі плечі').

Іншим органом людського тіла, пов'язаним з реалізацією вольових якостей є **рука**. Вольова людина із сильним характером позначається фразею укр. *тверда рука / залізна рука* [СФУМ, с. 582]. Сильна воля в англійській мові також передається через образ твердої руки: *keep a firm (tight) hand on* «1) (*smb.*) тримати когось у покорі; 2) (*smth.*) твердо проводити свою лінію, контролювати щось» [БАРФС, с. 350] (досл. 'тримати тверду руку на комусь / чомусь'). Довгі руки переосмислюються як впливовість, могутність: англ. *have long hands* 'бути впливовою, могутньою людиною' [БАРФС, с. 350]. Фразема англ. *an (the) iron fist (hand) in a (the) velvet glove* [БАРФС, с. 316] етимологічно має французьке походження *une main de fer dans un gant de velours*, що дослівно означає 'залізний кулак в оксамитовій рукавичці', тобто непохитність, прикрита зовнішньою м'якістю, привітністю.

Рука, як верхня кінцівка людини і знаряддя діяльності, праці переосмислюється у фразеологізмах всіх досліджуваних мов як символ, знак, пов'язаний із реалізацією працелюбності або неробства: укр. *не жаліти рук (сил)* 'працювати, робити щонебудь з великим напруженням, з найбільшою віддачею' [СФУМ, с. 233], *руки не туди стоять* 'хто-небудь невірно щось робить, не вміє робити чогось' [СФУМ, с. 623], *умілі руки* 'працьовиті, вправні в роботі люди, // Ті, що розуміються на чомусь' [СФУМ, с. 624]; нім. розм. заст. *eine fertige Hand haben* 'бути спритним, умілим' [НУФС: 1, с. 302] (досл. 'мати умілі руки'); англ. амер. *sit on one's hands* '1) не схвалювати; не аплодувати; скупю аплодувати; 2) нічого не робити, бути бездіяльним, сидіти склавши руки (особливо коли необхідно діяти)' [БАРФС, с. 355] (досл. 'сидіти на своїх руках'). Фразема англ. *work one's fingers to the bone* 'тяжко працювати' [БАРФС, с. 97; NAID, с. 394] дослівно означає 'спрацювати (стерти) свої пальці до кістки'. Пальці як носій хисту у фразеології можуть позначати вмілого, талановитого садівника: англ., англо-австрал. *have green fingers* (досл. 'мати зелені пальці') або англо-амер. *have a green thumb* (досл. 'мати зелений великий палець') 'у нього все росте' [FD] (звідси *a green-fingered gardener*).

Вміння міцно стояти на **ногах** переосмислюється як стійкість характеру людини: англ. розм. *stand on one's own two feet* 'бути незалежним та самодостатнім' [NAID, с. 336] (досл. 'стояти на своїх власних двох ступнях'), *feel one's feet (legs)* 'міцно стояти на ногах, бути впевненим у собі; відчувати ґрунт під ногами' [БАРФС, с. 269] (досл. 'відчувати свої стопи (ноги)'); укр. *втрачати / втратити ґрунт під ногами* 'переставати бути впевненим у собі, у своїх силах, бути позбавленим того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд' [СФУМ, с. 137]. Фразема укр. *гнути (згинати) коліна* означає 'виражати покірність; запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось' [СФУМ, с. 151].

Відсутність міцності у ногах відповідно веде до відхилень у вольових якостях особи: англ. *have feet of clay* [NAID, с. 167], тобто 'мати ступні із глини' означає мати якусь ваду у людини із сильним характером. Ідіома з подібним значенням рос. *Колосс на глиняных ногах* походить від фр. *Colosse aux pieds d'argile*, крилатого виразу, яким характеризується щось величне на погляд, але слабке за своєю сутністю. Виникненням завдячує біблійній розповіді про тлумачення пророком Даніїлом сну царя Навуходоносора (Дан. 2:31–35): укр. «*Цей бовван такий: голова його з чистого золота, груди його та рамена його з срібла, нутро його та стегно його з міді, голінки його з заліза, ноги його частинно з заліза, а частинно з глини*» [Даніїл 2: 32–33]; нім. «*Des Bildes Haupt war von feinem Golde, seine Brust und Arme waren von Silber, sein Bauch und seine Lenden waren von Erz, 33 seine Schenkel waren Eisen, seine Füße waren eines Teils Eisen und eines Teils Ton*» [Daniel 2: 32–33; Luther Bibel (1912)]; англ. «*This image's head was of fine gold his breast and his arms of silver his belly and his thighs of brass. His legs of iron his feet part of iron and part of clay*» [Daniel 2: 32–33; King James Bible].

Ініціативність та бездіяльність вимірюються рухливістю людини: англ. *let the grass grow under one's feet* [БАРФС, с. 331] (досл. 'дати траві рости під своїми ногами') означає бути бездіяльним, безініціативним, марно витрачати час, сидіти склавши

руки. І навпаки: *grass does not grow under one's feet* [БАРФС, с. 330] (досл. 'трава не росте під чиймись ногами') – хтось не витрачає часу даремно, проявляє ініціативу.

Мірилом вольових якостей людини можуть виступати **кишки**. Фразема англ. розм. *have (got) guts* [БАРФС, с. 340] (досл. 'мати кишки') позначає тверду, рішучу людину із сильним характером і сильною волею. Про людину, у якої не вистачає сил, здібностей, уміння, рішучості для виконання, здійснення чогось говорять, що у неї укр. *кишка тонка (коротка, слабка)* [СФУМ, с. 295]. Сумлінне відношення до праці, виконання тяжкої, тривалої роботи характеризується фраземами англ. розм. *slave (sweat / work) one's guts out* 'працювати до знеможення', 'надривати кишки', 'надриватися (на роботі)' [БАРФС, с. 340] (досл. 'випрацювати (до знемоги) / випотіти свої кишки'), *bust a gut (to do something)* 'тяжко працювати; примушувати себе зробити або закінчити щось' [NAID, с. 48] (досл. 'розірвати кишку (роблячи щось)'), при чому *bust* є неформальною формою дієслова *burst*.

Схильність до сидячої роботи, або, навпаки, до непосидючості у німецькій мові може мати саме **тіло** людини: нім. розм. *Sitzfleisch haben* «1) мати нахил до сидячої роботи; 2) бути посидючим (у роботі); 3) не вміти вчасно піти; засиджуватися в гостях» [НУФС: 2, с. 197] (досл. 'мати сидячу плоть'), *kein rechtes (richtiges) Sitzfleisch haben* «1) бути непосидою; 2) бути непосидючим» [НУФС: 2, с. 197] (досл. 'не мати правильного/справжнього сидячого тіла'). Також осередком ліношів може бути живіт: нім. розм. фам. *fauler Bauch* 'ледар' [НУФС: 1, с. 77] (досл. 'лінивий живіт').

Кров у багатьох культурах вважалася символом життєвої сили. За повір'ями, вона містить частину божественної енергії, або, у більш загальному значенні, дух особистості [Тр]. Фразема нім. *dickes Blut haben* [НУФС: 1, с. 112] (досл. 'мати густу кров') характеризує людину важку на підйом, нерішучу, мляву, із важким характером. Фразема англ. *sweat blood* [БАРФС, с. 91] (досл. 'потіти кров'ю') у своєму першому значенні 'мучитися, відчувати великі муки' має біблійне походження: англ. «*And being in an agony he prayed more earnestly: and his sweat was as it were great drops of blood falling down to the ground*» [Luke 22: 44; King James Bible]. Друге значення цієї фраземи "працювати не покладаючи рук" походить від гіперболізації фізіологічного процесу потіння в умовах надзвичайного фізичного напруження.

Висновки. Внутрішня форма, яка відображає образ реального світу у мовній, зокрема, фразеологічній картині світу, є основою формування значення фразеологізмів. Проведений аналіз процесів фразеотворення показав, що у всіх досліджуваних мовах фраземи на позначення вольових властивостей людини, що містять соматичний компонент у своєму складі характеризуються чітко визначеним метонімічним або, рідше, метафоричним переносом. При цьому соматичний код у фразеології яскраво демонструє універсальність і своєрідність національних традицій розуміння та осмислення людини та її внутрішніх характеристик.

Список літератури

1. Жуков В. П. Русская фразеология : [учеб. пособие] / В. П. Жуков. – М. : Высшая школа, 1986. – 310 с.
2. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : [учебник] / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.

3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка : [учебник]. – М. : Высшая школа; Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
4. Мелерович А. М. Семантическая структура фразеологических единиц в современном русском языке как лингвистическая проблема : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «русский язык» / А. М. Мелерович. – Л., 1982. – 40 с.
5. Ройзензон Л. И. Внутренняя форма слова и внутренняя форма фразеологизма / Л. И. Ройзензон // Вопросы фразеологии. – Ташкент, 1965. – С. 63–67.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц : [монография] / Вероника Николаевна Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
7. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
8. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

- БАРФС** – Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 6-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 2005. – 944 с.
- НУФС** – Німецько-український фразеологічний словник : в 2 т. / [уклали В. І. Гавриць, О. П. Пророченко]. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 416 с.; –Т. 2. – 384 с.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
- FD** – The Free Dictionary. – Farlex, Inc., 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com>.
- M-W** – Dictionary and Thesaurus – Merriam-Webster Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>.
- NAID** – NTC's American Idioms Dictionary / Richard A. Spears; Linda Schinke-Llano. – USA, Illinois, Lincolnwood: National Textbook Company, 1994. – 532 p.
- Тр** – Тресиддер Джек. Словарь символов. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 430 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/index.php.

Сошко О. Г. Внутреннее через внешнее: соматическая мотивация внутренней формы фразеологических единиц, обозначающих волевые характеристики человека (на материале украинского, немецкого и английского языков) / О. Г. Сошко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 4, ч. 2. – С. 322–327.

Статья посвящена исследованию соматической мотивации внутренней формы фразеологических единиц, обозначающих волевые характеристики в украинском, немецком и английском языках.

Ключевые слова: фразеологическая единица, внутренняя форма, метонимия, метафора, структурно-семантический анализ.

Soshko O. G. Internal through external: somatic motivation of the inner form of phraseological units denoting volitional human characteristics (on the material of the Ukrainian, German and English languages) / O. G. Soshko // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 4, part 2. – P. 322–327.

The article is devoted to the study of somatic motivation of the inner form of phraseological units denoting emotional characteristics in English, German and Ukrainian.

Key words: phraseological unit/idiom, metonymy, metaphor, inner form, structural-semantic analysis.

Поступила в редакцію 17.10.2012 г.